

HISTORIA / HISTORY

Ks. WOJCIECH GUZEWICZ

KOŚCIOŁY I PARAFIE DIECEZJI EŁCKIEJ (CZĘŚĆ 10)

Tematem 10. części serii *Kościóły i parafie diecezji ełckiej* są dzieje ośrodków kościelnych w Grabowie (Matki Bożej Różańcowej), Jaminach (św. Mateusza Apostoła), Janówce (Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny), Jeleniewie (Najświętszego Serca Pana Jezusa) oraz Jeżach (Św. Apostołów Piotra i Pawła). Wszystkie one mają bogatą historię sięgającą kilku wieków wstecz. Na szczególną uwagę zasługują tu kościoły w Jaminach i Jeleniewie, ponieważ stanowią charakterystyczny element architektonicznego krajobrazu wsi i miasteczek, właściwy jedynie dla kulturowego kręgu zakreślonego granicami Korony i Litwy i są typem kościołów niegdyś stosunkowo często wznoszonych w drewnianym budulcu na rozległych obszarach Rzeczypospolitej.

Grabowo (Matki Bożej Różańcowej)

Grabowo, położone 10 km od Goldapi, przy trakcie gąbińsko-ełckim, zostało założone w 1585 r. przez Jana Bałamutowskiego z Gierszowej Woli. Kupił on od starosty węgorzewskiego 5 włók soleckich za 225 grzywien i na 45 włókach założył wieś czynszową. Był też jej pierwszym sołtysem. W akcie lokacyjnym zasadzka uzyskał dla mieszkańców Grabowa dziesięć lat wolnizny ze względu na surowe położenie wśród lasów. Na początku XVIII w. we wsi założono karczmę oraz szkołę. W 1800 r. w szkole tej uczyło się 73 uczniów. Pod koniec XIX w. na 487 mieszkańców 485 było ewangelikami. W 1939 r. mieszkało w Grabowie 466 osób. Pod względem struktury gospodarczej i zawodowej wieś dzieliła się następująco: 62 gospodarstwa rolne, 134 gospodarstwa domowe, zajazd, przytułek, młyn, 2 mleczarnie i kilka sklepów oraz zakładów rzemieślniczych. Po II wojnie światowej tereny Grabowa i okolic zasiedliła ludność polska, głównie wyznania rzymskokatolickiego. Parafię katolicką utworzył dla niej ks. Wojciech Zink 14 sierpnia 1952 r. Obecnie parafia wchodzi w skład dekanatu goldapskiego.

Kościół w Grabowie został wzniesiony w stylu późnogotyckim w drugiej połowie XVI w. (wybudowanie kościoła datuje się na lata 1588–1589). W 1695 r. dostawiono doń wieżę, a w 1732 r. gruntownie przebudowano prezbiterium oraz nawę, wznosząc przy tym ołtarz główny. Cennym elementem należącym niegdyś do wyposażenia wnętrza kościoła jest kamienna płyta nagrobna z początku XVII w. (obecnie leży ona przed wejściem do świątyni). Wnętrze kościoła przebudowane zostało w latach 50. XX w. Wówczas usunięte zostały empyry, przez co uzyskano jednoprzestrzenne wnętrze, ale poważnemu osłabieniu uległa konstrukcja stropu i więźby.

Kościół pw. MB Różańcowej zbudowano z cegły na kamiennym fundamencie późnogotyckim, otynkowano i pomalowano na biało. Jest to jednonawowy kościół na planie prostokąta. Nawa główna nakryta dachem dwuspadowym. Całkowita długość kościoła wynosi 26 m, szerokość 11 m, wysokość do sklepienia 14 m. Wysokość wieży (fasada) sięga 23 m. Na wieży znajduje się zegar z 1724 r., wykonany przez Johanna Jacoba Dirnmana w Królewcu. W wieży znajduje się dzwon z 1724 r. Wieża, nakryta dachem namiotowym, zwieńczona została krzyżem.

Kościół pw. MB Różańcowej ma wnętrze o układzie jednonawowym. Wewnątrz świątyni centralne miejsce zajmuje prezbiterium – wydzielone wysoką drewnianą balustradą, dekorowaną płycinami, ze złotą dekoracją roślinną w formie czteroliścia umieszczonego w centrum. Ołtarz główny Matki Bożej Różańcowej – architektoniczny, drewniany, dwukondygnacyjny. W pierwszej kondygnacji znajduje się drewniane, dobrze zabezpieczone tabernakulum. Powyżej ołtarza wystawienia, prosty baldachim wsparty na czterech kolumnach, pośrodku znajduje się krzyż. Tabernakulum flankują dwie pary kolumn, zewnętrzne zwieńczone krzyżami. Na płycinie po stronie południowej umieszczono obraz Jezusa Miłosiernego. W drugiej kondygnacji, we wnęce, umieszczona została figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, zasłaniana obrazem Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus i Serca Jezusowego. Po bokach umieszczone zostały kolumny. Ołtarz zamknięty prosto, zwieńczony krzyżem. Po stronach zewnętrznych widnieją głowice kolumn. W tym samym stylu, co ołtarz główny, utrzymane są ambonka i kredencja. Ołtarz dekorowany złotym ornamentem roślinnym.

Ołtarz boczny św. Józefa – architektoniczny, drewniany, jednokondygnacyjny. W pierwszej kondygnacji w niszy znajduje się figura św. Józefa. Przed figurą umieszczone są obrazy Matki Boskiej Częstochowskiej, a poniżej Jezusa Miłosiernego. Po obu stronach zewnętrznych figury umieszczono dwie kolumny z głowicami. W górnej partii znajduje się symbol Boga Ojca (oko z promieniami). Ołtarz zwieńczono wimpergą, na szczycie widzimy krzyż. W zwieńczeniu znajduje się w trójkącie Oko Opatrzności z promieniami.

Naprzeciw ołtarza głównego mieści się chór muzyczny wsparty na dwóch drewnianych filarach. Chór niewielki, ale dość wysoki, z obudowanymi drewnem organami z 1925 r. Są to organy 10-głosowe, pneumatyczne, 2 głosy w pedale i 8 w manuale, wykonane przez firmę Goebel z Królewca. To drugie organy w tym kościele, pierwsze poświęcone zostały w 1808 r. Nad prospektem organowym znajduje się obraz św. Cecylii z aniołkami. W ścianach świątyni znajdują się witraże figuralne wykonane przez Zygmunta Koźmickiego z Poznania.

Kult Boży sprawowany jest także w kaplicy filialnej pw. św. Marii Magdaleny w Boćwinie, oddalonej od kościoła parafialnego o 7 km. Kaplicę wybudowano w 1985 r. (rozpoczęto budowę w 1983 r.) jako punkt katechetyczny. Poświęcona została 15 czerwca 1988 r. przez biskupa warmińskiego Edmunda Piszca. Zajmuje powierzchnię ok. 200 m², jest murowana na fundamencie z kamienia ciosanego. Na ścianie prezbiterialnej zawieszono niewielki krzyż oraz obrazy: św. Maksymiliana Marii Kolbego i Miłosierdzia Bożego.

Na terenie parafii znajdują się m.in. dwa cmentarze: pierwszy, katolicki, na którym są chowani parafianie, o powierzchni ok. 1,5 ha, i drugi, umiejscowiony w pobliskiej wiosce Wronki (tu pochowani są żołnierze sowieccy z czasów II wojny światowej; w mogiłach pochowanych zostało 1431 żołnierzy, z czego 257 znanych z nazwiska, poległych w rejonie Gołdapi w latach 1944–1945; zgromadzono tu również żołnierzy ekshumowanych w latach 1950, 1952, 1956, 1959 i 1961 z cmentarzy polowych w miejscowościach: Błąkały, Borek, Borkowiny, Kowale Oleckie, Botkuny Budwiecie, Czarne, Czarnowo Średnie, Dubeninki, Galwecie, Górne, Jabłońskie, Jurkiszki, Kozaki, Pluszkiejmy, Płaczki, Przerośl, Regiele, Rogajny, Skajzgiry, Szyliny, Zatyki, Zawiszyn, Żabojedy, Żytkiejmy).

Plebania znajduje się w odległości 30 m od strony północnej kościoła. Została zbudowana jeszcze w czasach protestanckich, jest budynkiem murowanym z czerwonej cegły na planie prostokąta, piętrowym, z poddaszem, przykrytym czerwoną dachówką. Wymiary plebanii to 10 m szerokości, 20 m długości i 15 m wysokości.

W 1997 r. do parafii należało ok. 2400 katolików, w 2017 r. – 2000. Zamieszkują oni 24 miejscowości: Boćwinę, Dąbie, Dunajek, Gieraliszki, Główkę, Grabowo, Jezioroki Małe, Jezioroki Wielkie, Kalniszki, Kamionkę, Kowalki, Marcinowo, Nasuty, Nową Boćwinę, Okrasin, Osowo, Pietrasze, Rożyńsk Mały, Rożyńsk Wielki, Rudzie, Siedlisko, Sokoły, Wierzbiankę i Wronki.

Bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej dojeżdżał do Grabowa z posługą duszpasterską kapłan z Gołdapi. Był nim ks. Józef Puciłowski. W latach 1950–1957 w Grabowie duszpasterzował ks. Jan Kąkol, a po nim ks. Zbigniew Kirsz (1957–1961), ks. Błażej Wolanin (1961–1975), ks. Mieczysław Kozik (1975–1983), ks. Antoni Czapiewski (18 IV 1983 r.; nie objął parafii), ks. Kazimierz Lewandowicz (1983–2016) i ks. Tadeusz Kulesza (od 2016 r.). Z parafii pochodzą m.in. ks. Jerzy Drobiński, ks. Janusz Niedźwiecki, s. Barbara Olsztyn MC.

W. Chojnacki, *Zbory polsko-ewangelickie w byłych Prusach Wschodnich w XVI–XX w.*, t. 12: *Reformacja w Polsce*, Warszawa 1953–1955, s. 303–412; P. Żukowski, *Z wizytą w parafii Matki Bożej Różańcowej w Grabowie*, „Martyria” 2006, nr 5, s. 11, 24; A. Gnitecka, *Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Matki Bożej Różańcowej w Grabowie*, Olsztyn 2007 [BUWM]; W. Guzewicz, K. Sęk, *Dziedzictwo wiary. Parafie i kościoły dekanatu gołdapskiego pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła*, Ełk 2011, s. 66–76; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 300–302; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 140.

Jaminy (Św. Mateusza Apostoła)

Jaminy powstały w XVII w., początkowo jako ruda, a następnie jako wieś. Rudę prowadził Stanisław Reszka. W 1703 r. Puszcę Jaminy wraz z miejscowością odziedziczył Kazimierz Krzysztof Sienicki, miecznik litewski. Za jego czasów rozbudowano Jaminy, zmieniono rudę na młyn, wystawiono drewniany dwór i utworzono kilka miejscowości (m.in. Mogielnice, Czarniewo, Lipowo i Wrotki). Akcję osadniczą na tych terenach kontynuowali K. Dewicz oraz J. Sapieha, wojewoda mściński. Po śmierci tego ostatniego majątek przejęła Teodora Sapiehówna.

Za sprawą T. Sapiehówny w Jaminach w 1755 r. wybudowano na piaszczystej górze drewniany, kryty gontami kościół pw. św. Mateusza. Spalił się on w 1789 r. i został zastąpiony kaplicą z drewna sosnowego, zbudowaną z funduszy parafian. Kształt tej świątyni nie odpowiadał jednakże wymogom kościelnym. Miała ona bowiem wygląd szopy, była pokryta słomą, nie miała wieży, a wymiary jej wynosiły zaledwie 30 łokci długości i 12 łokci szerokości. Dlatego też w 1793 r. król Stanisław August nakazał budowę nowego kościoła. Uposażył przy tym parafię w ziemię. Z powodu rozbiorów parafianie wzniesli jedynie prowizoryczną drewnianą kaplicę. W 1849 r. przewieźli oni do Jamin stary drewniany kościół z Augustowa (z 1774 r.), który stanowi po dzień dzisiejszy świątynię parafialną.

Jest to kościół barokowy, drewniany, trójnawowy, o dwuwieżowej fasadzie, prezentujący typ kościoła niegdyś stosunkowo często wznoszonego w drewnianym budulcu na rozległych obszarach Rzeczypospolitej, stanowiący charakterystyczny element architektonicznego krajobrazu wsi i miasteczek, właściwy jedynie dla kulturowego kręgu zakreślonego granicami Korony i Litwy. Wymiary świątyni to 37 m długości, 14 m szerokości, 8 m wysokości do sklepienia; wysokość wieży sięga 17 m.

W prezbiterium kościoła znajdują się ołtarz główny, który pochodzi z połowy XIX w. Zrobiony z drewna, architektoniczny, jednokondygnacyjny ze zwieńczeniem. Część środkowa retabulum cofnięta, dwuosiove boki ustawione ukośnie. Sześć kolumn dźwiga belkowanie ze zwieńczeniem zamkniętym łukiem wklęsło-wypukłym. W polu głównym, ujętym pilastrami, obraz Świętej Trójcy (namalowany na płótnie, w prawym dolnym rogu widnieje sygnatura z podpisem „Pinxit Florianus Rymaszewski A.D. 1859 w Augustow”).

Na prezbiterium stoi krzyż ołtarzowy z drugiej połowy XIX w., wykonany z mosiądzu, posrebrzany (wys. 62 cm). Obok prezbiterium, po lewej stronie, umieszczona jest chrzcielnica. Na linii prezbiterium–nawa znajduje się ambona, do której wchodzi się z zakrystii. Na ścianach bocznych prezbiterium zawieszono są obrazy: Matki Boskiej Częstochowskiej z drugiej połowy XIX w. (namalowany olejem na płótnie) oraz Męczeństwa św. Wawrzyńca, pochodzący z pierwszej połowy XIX w. (malowany na płótnie). Nad prezbiterium został umieszczony na belce tęczowej krucyfiks z przełomu XVIII i XIX w.

W kościele znajdują się także dwa ołtarze boczne (oba z przełomu XVIII i XIX w., drewniane, polichromowane, jednokondygnacyjne ze zwieńczeniem). W polu głównym jednego z ołtarzy umieszczono obraz św. Mateusza, a w zwieńczeniu obraz św. Anny Samotrzeciej. Obok zaś ołtarza stoją figury św. Antoniego i św. Franciszka. Drugi ołtarz zawiera w polu głównym obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem z połowy XIX w., namalowany na płótnie farbą olejną. Zwieńczenie ołtarza jest w kształcie owalnej tarczy z płaskorzeźbą Oka Opatrzności i ażurową, bogatą dekoracją.

Naprzeciw ołtarza głównego ustawiono drewniany, wsparty na dwóch kolumnach, chór muzyczny. Na nim umieszczone są 12-głosowe organy, zbudowane kosztem parafian w 1854 r. Wnętrze kościoła oświetlają trzy żyrandole. Na szczególną uwagę zasługują stacje Męki Pańskiej, namalowane techniką olejną na płótnie, w ramach okrągłych, profilowanych, zwieńczonych drewnianym krzyżykiem ustawionym na cokółku z numerem poszczególnej stacji. Wartość zabytkową ma także obraz dwustronny (z jednej strony Chrystus Bolesny, z drugiej Matka Boża Częstochowska) z pierwszej połowy XIX w. umieszczony w jednym z feletonów, krucyfiks z przełomu XVIII i XIX w., kilka ornatów z XVIII w. w oraz kielich, puszka i monstrancja z połowy XIX w.

Na terenie parafii znajduje się jedna kaplica filialna – pw. NMP Matki Kościoła w Polkowie. Zbudowana została z cegły jeszcze przed I wojną światową przez jednego z mieszkańców Polkowa – Jakuba Godlewskiego. W 1927 r. kaplica ta stała się własnością parafii. Po II wojnie światowej w jej pomieszczeniach znajdowała się szkoła podstawowa. Od 1993 r., po przystosowaniu do kultu, odprawiana jest w tym budynku znowu Msza św. Obiekt składa się z trzech pomieszczeń i korytarza. Całość ma następujące wymiary: długość – 10 m, szerokość – 6 m, wysokość – 2,8 m. Wnętrze pokoju, w którym urządzona jest kaplica, zdobi mały ołtarz i obraz Matki Bożej Częstochowskiej.

W parafii spotkać można wiele kapliczek przydrożnych. Wartość zabytkową mają zwłaszcza znajdująca się w Czarnym Lesie (drewniana, z połowy XIX w.), w Jaminach (1. na cmentarzu przykościelnym, drewniana oraz murowana, z drugiej połowy XIX w., 2. obok kościoła parafialnego (drewniana) z 1835 r., 3. w zachodniej części wsi (drewniana) z połowy XIX w.), Lipowie (drewniana, z połowy XIX w.), Jaziewie (w części wsi zwanej „Na Mogiłkach”, drewniana, z pierwszej połowy XIX w. oraz w części zwanej „Pod Borową Kapliczką”, drewniana, z połowy XIX w.), Mogielnicach (drewniana, z połowy XIX w.) oraz Wrotkach (drewniana, z połowy XIX w.).

Teren przy kościele łączy się bezpośrednio ze starym cmentarzem grzebalnym. Obok niego, według kroniki parafialnej, założono w 1871 r. nowy cmentarz przykościelny. Najstarsze zachowane groby na obu cmentarzach pochodzą z XIX w. Jest tu także mogiła upamiętniająca śmierć 24 mieszkańców okolicznych miejscowości, zamordowanych przez Niemców 22 czerwca 1944 r. Powierzchnia obu cmentarzy liczy ok. 3,5 ha. Całość ogrodzona jest murem z kamienia polnego.

Plebania umiejscowiona została w niedalekim sąsiedztwie kościoła, od strony północno-zachodniej. Wybudowano ją w latach 1981–1982. Jest to budynek murowany o wymiarach 14,9 m długości, 9,66 m szerokości i 8 m wysokości.

W 1925 r. liczbę wiernych podawano na blisko 2450 osób, w 1975 r. – 1800, w 1997 r. – 1350, a w 2017 r. – 850. Obecnie do parafii należy trzynaście miejscowości: Czarniewo, Czarny Las, Dębowo, Jaminy, Jasionowo Dębowskie, Jaziewo, Klonowo, Kopytkowo, Lipowo, Łubianka, Mogilnice, Polkowo i Wrotki. Parafia wchodzi w skład dekanatu lipskiego.

W ostatnim stuleciu proboszczami parafii byli: ks. Józef Grodzki (1925–1936), ks. Stanisław Dąbkowski (1936–1945), ks. Aleksander Bielawski (1945–1971), ks. Edward Cwalina (1971–2003), ks. Krzysztof Bronakowski (2003–2018), ks. Jacek Brzóska (od 2018 r.). Z parafii pochodzą m.in.: Zbigniew Pawłowski SAC, ks. Jerzy Krysztopa, s. Regina Kunda SM, s. Anna AndraKa MSF.

W. Jemielity, *Parafie Augustowa i okolicy*, Łomża 1989, E. Anuszkiewicz, *Parafia Jaminy w latach 1925–1992*, Łomża 1992; E. Cwalina, *Nagrobki żeliwne na cmentarzu w Jaminach*, „Sztabiński Zeszyt Historyczny” 1994, nr 1, s. 33–35; J. Krysztopa, *Dzieje parafii Jaminy w latach 1818–1925*, Łomża 1995 [BWSDL]; G. Ryżewski, *Sztabin. Dzieje obszaru gminy Sztabin od czasów najdawniejszych do współczesności*, Białystok–Sztabin 2002, *Schematyzm diecezji elckiej 2005*, pod red. A. Skowrońskiego, Elk 2005, s. 148–149; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Jaminy*, „Martyria” 2005, nr 12, s. 11, 24; W. Guzewicz, *Lipsk i okolice. Studium historyczne parafii dekanatu Lipsk*, Elk 2009, s. 11–20; J. Drozdowska, *Św. Anna Samotrzcę z Jamin*, „Martyria” 2010, nr 7–8, s. 13; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 303–305; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 141.

Janówka **(Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny)**

Wieś Janówka została założona przez królową Bonę ok. 1535 r., w ramach kolonizacji pasa puszczy przy granicy pruskiej. Jan Zydko, mianowany przez królową wójtem, w latach 1530–1562 osiedlił 75 gospodarzy w Janówce, 45 w Prusce i 42 w Nowej Woli (Pruska Mała). W 1562 r., za czasów Bony, toczyły się spory o granicę dóbr Wołłowiczów. Po wyjeździe Bony Zygmunt August przywilejem z Wilna z 20 lipca 1561 r. dał Wołłowiczom wsie: Janówkę, Pruskę i Nową Wolę oraz fragment puszczy nad jeziorem Necko. Na początku XVII w. dobra te weszły w posiadanie Filii Wołłowiczówny, żony Wawrzyńca Rudominy Dusiatkiego, a następnie Franciszka Kossakowskiego. To oni wyposażyli kościół w Janówce w 3 włóki na folwark i 3 włóki z chłopami oraz różne daniny z dworów w Dowspudzie i Janówce. Przed rokiem 1639 dobra odziedziczyła Anna Marcjanna, żona Stefana Paca, podkanclerzego litewskiego. Odtąd, aż do 1831 r., Janówka należała do rodziny Paców. Janówka była ośrodkiem niewielkich dóbr obejmujących okoliczne wsie. W drugiej połowie XIX w. w wyniku komasacji gruntów wieś ta stała się typową ulicówką, ciągnącą się na przestrzeni około 3 km.

Pierwszy kościół w Janówce był drewniany, poświęcony św. Annie. Został on wybudowany z fundacji królowej Bony ok. 1535 r. Po jego zniszczeniu, w 1620 r., postawiono nowy (także drewniany) – fundacji Stanisława Rudomina. Konsekracji kościoła dokonał wuj właściciela – biskup wileński Eustachy Wołłowicz.

8 czerwca 1897 r. burza zniszczyła świątynię parafialną. Z odzyskanego materiału zbudowano kaplicę, która była niewystarczająca do potrzeb kultu. Księża głosili „kazania w niedziele i święta na cmentarzu przykościelnym”, dlatego postanowili wznieść nowy murowany kościół. Stał on dopiero w 1908 r., za czasów ks. Jana Lenkowskiego, był w stylu neogotyckim. Konsekracji świątyni dokonał biskup Romuald Jałbrzykowski 30 sierpnia 1921 r. Kościół został poświęcony Zwiastowaniu Najświętszej Marii Panny. W 1941 r. częściowo zniszczony przez działania wojenne, w 1950 r. odbudowany przez ks. Józefa Skomoroszko. Obecnie parafia wchodzi w skład dekanatu pw. św. Bartłomieja w Augustowie.

Kościół w Janówce wzniesiono na planie krzyża łacińskiego, w centrum wsi, z prezbiterium skierowanym na południowy zachód. Do budowy użyto cegły czerwonej. Wymiary świątyni są następujące: długość 40 m, szerokość 11 m, wysokość do sklepienia 12 m, wysokość wieży 40 m. W fasadzie znajdują się trzy wieże z kopułami stożkowymi, zakończone krzyżem. Wieże mają podstawę ośmiokątą. Środkowa (główna) jest największa i ma 40 m wysokości. Jest trzykondygnacyjna, nieco wysunięta przed lico muru, z kruchtą i głównym wejściem do świątyni.

W kościele znajdują się trzy ołtarze (wszystkie dębowe) oraz kaplica Matki Bożej Częstochowskiej. Ołtarz główny – architektoniczny, trójosiowy, dwukondygnacyjny, drewniany, o nastawie stanowiącej kompozycję architektoniczno-rzeźbiarską. Na przedniej ścianie mensy płaskorzeźba przedstawiająca scenę Ostatniej Wieczerzy. W polu środkowym ostrołukowa arkada z rzeźbionym przedstawieniem sceny Ukrzyżowania. Na osiach bocznych w ostrołukowych arkadach postaci św. Kazimierza i św. Stanisława. Arkady boczne zwieńczone ażurowymi wieżyczkami z kwiatami na szczycie. W kondygnacji górnej płaskorzeźbiona scena Zwiastowania NMP. Na szczycie ołtarza widnieje krzyż. Rzeźby i płaskorzeźby – to odlewy gipsowe, polichromowane.

Ołtarz w kaplicy pw. Matki Bożej Częstochowskiej pochodzi z początku XX w., jest on przyścienny, drewniany, jednokondygnacyjny, ze zwieńczeniem. W jego polu głównym znajdują się dwa obrazy: Matki Boskiej Częstochowskiej i Matki Boskiej Bolesciwej (obrazy wymienne). W zwieńczeniu ołtarza rzeźbiona złocista korona podbita czerwienią, na belkowaniu siedzące postaci aniołów, na szczycie uskrzydłona główka anioła. Z kolei na tylnej ścianie kaplicy znajduje się rzeźba Michała Archanioła, pochodząca prawdopodobnie z któregoś z wcześniejszych kościołów (zabytek).

Ołtarz boczny pw. św. Anny jest również architektoniczny, drewniany, jednoosiowy, jednokondygnacyjny, ze zwieńczeniem. W polu centralnym znajduje się figura św. Anny z małą Maryją (odlew gipsowy, polichromowany). Zwieńczenie w formie wysmukłej ażurowej wieżyczki ze stojącą figurą anioła. Ołtarz pochodzi z pierwszej połowy XX w.

Drugi ołtarz boczny poświęcony został św. Józefowi. W polu głównym znajduje się figura św. Józefa z Dzieciątkiem (odlew gipsowy, polichromowany). Zwieńczenie ołtarza w formie wysmukłej ażurowej wieżyczki ze stojącą postacią anioła. Czas powstania ołtarza – ok. 1920 r.

Wartość zabytkową lub historyczną posiadają ponadto: obraz św. Franciszka (olejny, na płótnie, z drugiej połowy XIX w., zawieszony na ścianie kaplicy bocznej prawej), obraz św. Anny z Maryją i Dzieciątkiem na kolanach znajdujący się po przeciwnej stronie prezbiterium, ambona (drewniana, z początku XX w., podwieszana, z zapieckiem i baldachimem, z korpusem sześciobocznym, zakończonym u dołu konsolą; na ściankach płytkie ostrołukowe arkady, w których płaskorzeźbione postaci czterech Ewangelistów z ich atrybutami, figury polichromowane), chrzcielnica (drewniana, polichromowana i złocona, umieszczona przy pierwszym prawym ołtarzu bocznym, z końca XVIII w.), krucyfiks umieszczony na ścianie w kruchcie (drewniany, polichromowany, z drugiej połowy XVIII w.) oraz stacje Drogi Krzyżowej (obrazy malowane na płótnie, prostokątne, w ramach dębowych, profilowanych, zwieńczonych drewnianym krzyżykiem, z ustawionym na cokoliку numerem poszczególnej stacji, powstałe w drugiej połowie XIX w.).

Nad kruchtą znajduje się drewniany chór muzyczny, otwarty do nawy trzema prześwitami i powiększony o balkon, a na nim organy z 1905 r., neogotyckie, z warsztatu Dominika Biernackiego.

Na terenie parafii znajduje się uroczysko zwane Świętym Miejscem (nad brzegiem rzeki Rospudy, obok rzeczki Jałówki i Jeziora Jałowego). Mieści się tu postawiona w 1990 r. przez ks. Janusza Mroczkowskiego w ogrodzeniu kapliczka oraz kilka drewnianych i kamiennych krzyży, a także duży drewniany świątek. Na uwagę zasługuje dębowy krzyż, postawiony w XIII w. przez Jaćwingów z drużyny Skomęta, po przyjęciu przez nich chrztu św. Według przekazów historycznych krzyż był przez pogan usuwany, palony, wrzucany do rzeki, postawiony na nowo dotrwał do naszych czasów. Uroczysko jest najprawdopodobniej usytuowane w miejscu dawnego cmentarza cerkwi wystawionej przez Bohdana Hryńkiewicza Wołłowicza, po przyjęciu nadania puszczy – ok. 1514 r. Przez wieki uroczysku patronował św. Jan Chrzciciel. Miejscowa ludność od dawien dawna zbierała się w tym miejscu w dniu 24 czerwca. Modliła się, zjadała rytualny posiłek, obmywała w pobliskiej rzeczce Jałowce, składała pod krzyżami ofiary oraz zawiązywała na nich ozdobne ręczniki. Jak wyjaśniają etnografowie, obrzędy te charakterystyczne są dla prawosławnego święta Jordan.

Cmentarz w Janówce powstał na początku XIX w. i był jednym z pierwszych na Suwalszczyźnie ustanowionych w myśl nowych przepisów państwowych. Już w 1838 r. stała na cmentarzu kaplica drewniana. Wystawili ją parafianie i prosili biskupa, aby „raczył łaskawie pozwolić wyżej wymienioną kaplicę pobenedykować i wydać indult [przywilej] do odprawiania przynajmniej w dzień powszedni jeden na tydzień Mszy św. na żądanie parafian – i w dzień św. Jana Chrzciciela, gdyż obraz tegoż w ołtarzu jest umieszczony”. Dziś już nie ma śladu po kaplicy, a cmentarz ogradzony z trzech stron mur kamienny. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1863 r. Ponadto znajduje się tu kilkanaście krzyży żeliwnych z końca XIX w., wykonanych w Hucie Sztabińskiej. Na cmentarzu pochowano kilku proboszczów i administratorów parafii Janówka z XIX w.

Plebania to budynek piętrowy, z cegły, o dachu dwuspadowym, wybudowany w 1950 r.

W 1925 r. liczbę wiernych podawano na blisko 3900 osób, w 1975 r. – 3600, w 1997 r. – 2800, a w 2017 r. – 2600. Zamieszkują oni kilkanaście wiosek: Chomontowo, Grabowo, Jabłońskie, Jankielówka, Janówka, Jaški, Korytki, Mazurki, Mikołajówek, Posielanie, Pruska Mała, Pruska Wielka, Słoboda, Sucha Wieś, Topiłówka, Wronowo, Wysokie, Ziółkowo.

W ostatnim stuleciu proboszczami parafii byli: ks. Jakub Kondracki (1923–1939), ks. Józef Skomoroszko (1939–1950), ks. Aleksander Bieńkowski (1950–1953), ks. Stanisław Zaremba (1953–1959), ks. Antoni Kochański (1959–1974), ks. Tadeusz Śliwowski (1974–1989), ks. Wiesław Domitrz (1989), ks. Janusz Mroczkowski (1989–2003), ks. Wacław Izbicki (2003–2019), ks. dr Andrzej Pieńkowski (od 2019 r.). W pracy duszpasterskiej proboszczowi pomaga zwykle jeden wikariusz. Z parafii pochodzi wielu księży i siostr zakonnych, m.in.: abp dr Marek Zalewski, bp Romuald Kamiński, ks. Piotr Faltyn, ks. dr Jan Harasim, ks. Leszek Kamiński, ks. Marek Duba, ks. dr Wojciech Kotarski, ks. Sławomir Hońko, s. Katarzyna Faszczewska CSFN oraz s. Zofia Kamińska OP.

J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV w do końca XVIII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1967, s. 13–294; W. Jemielity, *Parafie Augustowa i okolicy*, Łomża 1989; A. Kowalewski, *Dzieje i duszpasterstwo parafii Janówka w diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej w latach 1818–1925*, Łomża 1993 [mps BWSDE]; B. Wiśniewska, *Obraz religijności mieszkańców parafii Janówka*, Białystok 1996 [mps BWSDE]; G. Skowrońska, *Historia i działalność duszpasterska w parafii Janówka*, Olsztyn 2002 [mps BUWM]; J. Sikora, *Z cyklu: Z wizytą w parafii Janówka*, „Martyria” 2002, nr 9, s. 12; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 306–308; W. Guzewicz, *Nasza historia. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu pw. św. Bartłomieja w Augustowie*, Ełk 2016; s. 55–63; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 142; *100-lecie konsekracji kościoła parafialnego pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Janówce*, [Janówka 2021]; T. Naruszewicz, *Początki parafii Janówka, Szczebra, Raczki, Bakalarzewo, Suwałki, Wigry, Filipów, Jeleniewo, Przerośl, Kaletnik i Wiżajny*, w: *Ex Vita vivit! 30. rocznica diecezji ełckiej (1992–2022)*, pod red. M. Sieńkowskiego, R. Sawickiego, Ełk 2022, s. 457–485.

Jeleniewo (Najświętszego Serca Pana Jezusa)

W drugiej połowie XVIII w. dokonano na Suwalszczyźnie kilku znaczących lokacji w ramach tzw. rządowej fazy kolonizacyjnej, która objęła również leśnictwo przelomskie. Na obszarze tego leśnictwa (w powiecie grodzieńskim) powstała ok. 1770 r. wieś Jeleniewo. Fundatorem jej był podskarbi nadworny litewski – Antoni Tyzenhaus. O związku tych terenów z Puszczą Przelomską świadczy herb Jeleniewa (jeleń) oraz nazwa miejscowości. W 1786 r. mieszkało tu zaledwie 25 rodzin, ale już w 1800 r. były 64 domy, w których żyło 471 osób.

Stosunkowo w szybkim czasie, bo w niecałe dziesięć lat od założenia, wieś przekształciła się w miasteczko i otrzymała prawa miejskie (1780 r.). Jednakże cieszyła się nimi krótko. Mimo znacznego rozwoju – w czasach pruskich,

a konkretnie w 1800 r., prawa te zostały cofnięte. Pod koniec XIX w. Jeleniewo liczyło ponad 7 tys. osób. Przez Jeleniewo w latach 1815–1829 biegł trakt pocztowy z Warszawy do Petersburga.

Parafia w Jeleniewie powstała w 1772 r. W trzynaście lat później uposażył ją król Stanisław August Poniatowski. Obecna świątynia zbudowana została dzięki staraniom ks. Jana Akielewicza w 1878 r., zastępując rozebraną, a liczącą wówczas ok. sto lat, kaplicę. Konsekracji kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa dokonał 7 czerwca 1899 r. biskup Antoni Baranowski – ówczesny rządcą diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej. Obecnie parafia wchodzi w skład dekanatu pw. Miłosierdzia Bożego w Suwałkach.

Kościół jest orientowany, neogotycki, drewniany, konstrukcji wieńcowej, na kamiennym fundamencie, oszalowany, trójnawowy o wymiarach: długość 31 m, szerokość 17 m, wysokość do sklepienia 7 m. Projekt rzutu zakładał plan krzyża. Koncepcja bryły i wystroju wnętrza oparta została na formach neogotyckich. Jest wszakże w tym kościele akcent baroku. Stanowi go ołtarz główny i dwa konfesjonały (jeden z nich połączony jest z amboną). Według informacji zawartych w materiałach PSOZ przewieziono te elementy wystroju z kościoła w Magdalenowie, najprawdopodobniej po kasacie zakonu kamedułów, i w ten sposób połączono późny barok (rokoko) z neogotykiem. W fasadzie znajdują się dwie wieże, konstrukcji szkieletowej, o wysokości 12 m, z bocznymi wejściami. Wieże nakryte iglicą, zwieńczone kulą i krzyżem.

Wnętrze kościoła jest oszalowane, trójnawowe. Ołtarz główny pochodzi z XVIII w. i jest on dwukondygnacyjny, polichromowany, ze złoceniami. W niższej części ołtarza, w tzw. przeźroczu, znajduje się obraz „Chrystusa na krzyżu”. Część górna zawiera obraz Serca Jezusowego. Autorem obrazów, jak i innych obrazów w ołtarzach bocznych, jest Kazimierz Górnicki, artysta malarz, pochodzący z Kielecczyzny. W zwieńczeniu ołtarza – na tle promieni – widoczna jest otwarta księga z napisem „Jam jest Pan Bóg twój”. Po bokach ołtarza, na ściankach prezbiterium, umieszczone są rokokowe rzeźby św. Jana Apostoła i Matki Bożej. Witraże przy prezbiterium (fundacja parafian i proboszcza) przedstawiają Najświętsze Serce Jezusa i Niepokalane Serce Maryi.

Pozostałe ołtarze w jeleniewskim kościele mają charakter neogotycki: dwa z nich znajdują się na końcach ramion nawy poprzecznej, czyli w kaplicach (z obrazami: Matki Bożej tulącej dzieci i – po drugiej stronie transeptu – Jana Chrzciciela) oraz dwa ołtarze w nawach bocznych (z obrazami w polach głównych: św. Stanisława, który wskrzesza Piotrowina oraz św. Kazimierza Królewicza). Z podobnego okresu, co ołtarze boczne i obrazy w nich zawarte, pochodzi Droga Krzyżowa, również autorstwa K. Górnickiego.

Do zabytków kościoła należy pozłacana monstrancja z 1786 r. oraz organy mechaniczne, 10-głosowe, klasycyzujące, pochodzące najprawdopodobniej z XVIII w.

Kościół jeleniewski jest znany i z tego, iż swoje gniazda lęgowe mają tutaj nietoperze – nocek łydkowłosy, bardzo rzadki gatunek, występujący tylko w trzech miejscach (siedliskach) w Europie. Nietoperze przylatują do Jeleniewa w kwietniu i odlatują w sierpniu. Gromadzą się one w przestrzeni między

deskami zewnętrznej ściany i szalunku kościoła. Są one monitorowane i liczone. W sumie jest ich kilka tysięcy, w tym ok. 500 samic.

Cmentarz parafialny został założony wraz z utworzeniem parafii i ma obecnie powierzchnię ok. 2 ha. Najstarsze zachowane nagrobki pochodzą z okresu wojen napoleońskich. Pośród nich są też groby kapłanów posługujących w parafii jeleniewskiej.

Plebania została oddana do użytku w 2000 r. Jest to budynek nowy, mury, z zagospodarowanym poddaszem, o wymiarach: długość 15 m, szerokość 12 m, wysokość 9 m (razem z podpiwniczeniem 540 m² powierzchni).

W 1925 r. liczbę wiernych podawano na 4550, w 1975 r. – 3500, w 1997 r. – 2400 osób, a w 2017 r. – ok. 1900. Obecnie do parafii należą następujące miejscowości: Czajewszczyzna, Czerwone Bagno, Gulbieniszki, Hultajewo, Ignatówka, Jałowo, Jeleniewo, Kazimierówka, Krzemianka, Leszczewo, Okragłe, Podwysokie Jeleniewskie, Rutka, Sidorówka, Sidory, Sidory Zapolne, Suchodoły, Sumowo, Szeszupka, Szurpiły, Ścibowo, Udryn, Udziejek, Wołownia i Zarzecze Jeleniewskie.

W ostatnim stuleciu proboszczami parafii byli: ks. Michał Jastrzębski (1922–1925), ks. Kazimierz Hrynkiewicz (1925–1950), ks. Eugeniusz Niecikowski (1950–1958), ks. Aleksander Kowalewski (1958–1968), ks. Paweł Tawrel (1968–1976), ks. Stanisław Roszkowski (1976–1982), ks. Władysław Podeszwik (1982–1995), ks. Tadeusz Antonowicz (1995–2016), ks. Józef Majewski (od 2016 r.). Z parafii pochodzi m.in. ks. Witold Urbanowicz SAC, o. Czesław Nowicki OFM i ks. Błażej Górski.

J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965, s. 51–134; W. Jemielity, *Diecezja łomżyńska. Studium historyczne parafii*, Łomża 1990, s. 263; D. Markiewicz, *Dzieje parafii i duszpasterstwa w Jeleniewie w latach 1945–2000*, Olsztyn 2001 [mps BUWM]; J. Bacewicz, *Podstawy wiedzy regionalnej. Ziemia suwalska*, Słobódka 2002, s. 168–170; *Architektura sakralna. Powiat augustowski, sejneński, suwalski*, opr. J. Kotyńska-Stetkiewicz, G. Ryżewski, Białystok 2005; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Jeleniewo*, „Martyria” 2009, nr 3, s. 11, 24; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 309–311; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 143; T. Naruszewicz, *Początki parafii Janówka, Szczebra, Raczki, Bakalarzewo, Suwałki, Wigry, Filipów, Jeleniewo, Przerośl, Kaletnik i Wiżajny*, w: *Ex Vita vivit! 30. rocznica diecezji elckiej (1992–2022)*, pod red. M. Sieńkowskiego, R. Sawickiego, Elk 2022, s. 457–485.

Jeże (Św. Apostołów Piotra i Pawła)

Nazwa wsi Jeże wywodzi się od mazowieckiego rodu szlacheckiego Jeżko, pieczętującego się herbem Drzewica, którego przedstawiciele założyli tę miejscowość w 1445 r. Były to najpierw dobra służebne na prawie magdeburskim, obejmujące 30 łanów w dąbrowie położonej między rzeką Pisą a rzeką Wincentą,

między Turowem i Dłutowem. Spis miejscowości z lat 1579–1581 wymienia Jeże (Jeschonen) należące wraz z 37 włókami do parafii Kumielsk, natomiast w spisie Goldbecka z 1786 r. jest wzmianka o Jeżach jako o wsi na prawie chełmińskim, leżącej przy granicy z Polską nad Piszczą (Pisą), z 29 komornikami. W tym czasie miejscowość miała prawo odbywania jarmarków. Zbór wyznania ewangelicko-augsburskiego powstał w Jeżach w 1846 r. Według spisu z 1865 r. należało do niego 1900 Polaków i 1100 Niemców, a według spisu z 1901 r. – 2 tys. Polaków i 310 Niemców. W okolicy bronili się uczestnicy insurekcji kościuszkowskiej, a w 1831 i 1863 r. przemycano tędy broń dla powstańców z Mazowsza. Zimą 1915 r. pod Jeżami Niemcy wciągnęli w zasadzkę pułk rosyjskiej piechoty. Rezultatem tak zapoczątkowanej ofensywy było ostateczne wyparcie Rosjan z Prus Wschodnich. W wyniku paktu Ribbentrop–Mołotow w 1939 r. do III Rzeszy przyłączono tereny na zachodnich brzegach Narwi i Pisy. Po raz pierwszy granica w okolicach Jeży biegła wzdłuż, a nie w poprzek rzeki. Bronić jej miała sieć umocnień, których budowę rozpoczęto wiosną 1940 r. Nie na wiele się przydały, bo kilka lat później głęboko oskrzydleni Niemcy błyskawicznie wycofali się na północ. Schrony bojowe pozostały jako atrakcja turystyczna. Kilka niezłe zachowanych można odnaleźć w pobliżu drogi na południe od Jeży. Po II wojnie światowej kościół w Jeżach został przekazany ludności katolickiej, głównie pochodzącej z okolic Kolna. Przez długie lata był to kościół filialny parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Piszczu. Kanonicznie parafię erygował biskup Edmund Piszcz 17 czerwca 1987 r. (dekret wszedł w życie 1 sierpnia 1987 r.). Od chwili powstania parafia należy do dekanatu piskiego.

Pierwszy kościół w Jeżach wybudowano w 1866 r. ze środków Wilhelma I, ówczesnego króla Prus, który na jego budowę ofiarował 2700 talarów. Był to kościół drewniany. Poświęcono go 18 grudnia 1866 r. W latach 1907–1908 wybudowano na jego miejscu nowy, murowany, obecnie istniejący. Zaprojektował go Friedrich August Szuler w stylu neogotyckim. W kościele znajdowały się dzwony odlane w dawnej hucie żelaza w Wądołku (7 km na zachód od Jeży), w 1945 r. przewieziono je do Lachowa, gdzie wiszą w dzwonnicy przykościelnej do dziś. Były tu także organy z 1871 r., miały one jeden pedał i 6 rejestrów.

Świątynia w Jeżach to typ kościoła z fasadą wykonaną z cegły czerwonej, bezwieżową, zakończoną wieżyczką o wysokości 6 m nad frontową częścią korpusu, zwieńczoną krzyżem. We wschodniej części świątyni mieści się półkolistą apsydą, w jej wnętrzu znajduje się ołtarz główny wykonany z drewna, połączony. W centrum widnieje prostokątny, zakończony półkolem obraz przedstawiający Apostołów – św. Piotra i św. Pawła oraz tabernakulum. Poza tym w prezbiterium znajduje się m.in. ołtarz posoborowy, ambona i chrzcielnica. Po stronie północnej nawy umiejscowiono ołtarzyk boczny, na którym znajduje się figura Pana Jezusa i obraz „Jezu Ufam Tobie”, zaś po stronie południowej na ołtarzyku bocznym znajduje się figura Matki Bożej Fatimskiej i obraz Matki Bożej Częstochowskiej. Po tej stronie na bocznej ścianie zamieszczono epitafium poświęcone kardynałowi Stefanowi Wyszyńskiemu. Nad nawami bocznymi umieszczono drewniane balkony (reminiscencja użytkowania świątyni przez ewangelików), łączące się z chórem organowym (obecnie parafia nie posiada organów).

Na terenie parafii znajduje się kaplica filialna pw. Miłosierdzia Bożego w Borkach. Przylega ona do dwupiętrowego bloku mieszkalnego. W prezbiterium znajduje się m.in. obraz Jezusa Miłosiernego i tabernakulum.

Cmentarz parafialny o powierzchni 0,65 ha, usytuowany jest na wzniesieniu za kościołem, w odległości 50 m. Założony został w 1987 r. Niedaleko wsi usytuowany jest także cmentarz, na którym zachowały się groby z początków istnienia zboru ewangelickiego. Oprócz tego między wsiami Jeże i Wincenta znajduje się cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej, na którym pochowani są zarówno żołnierze niemieccy, jak i żołnierze rosyjscy.

Plebania znajduje się obok kościoła, oddzielona murowanym ogrodzeniem, usytuowana na działce o powierzchni 0,21 ha. Jest to budynek piętrowy, otynkowany, zbudowany na planie prostokąta; wymiary plebanii: 18 m x 8 m.

W 1997 r. do parafii należało blisko 1 tys. katolików, a w 2017 r. – ok. 800. W skład parafii wchodzi cztery miejscowości: Borki, Jeże, Kałęczyn oraz Turowo Duże. Na przestrzeni istnienia parafii funkcję proboszczów pełnili kolejno: ks. Gerard Paweł Śliwka (1987–1992), ks. Ryszard Edward Łąpieś (1992–1993), ks. Zbigniew Paweł Paliński (1993–2013), ks. Jarosław Buchowiecki (2013–2019), ks. Krzysztof Krasnobajew (od 2019 r.).

W. Nowakowski, *Z dziejów Kościoła ewangelicko-augsburskiego na ziemi piskiej*, „Znad Pisy” 1997, nr 6, s. 40–56; M. Kulęgowski, *Jeże*, „Znad Pisy” 1997, nr 6, s. 19–23; W. Walendziak, *Dzieje Jeży i okolic*, Jeże 2003 [mps]; T. Słonka, *Dzieje parafii św. Jana Chrzciciela w Piszcu po II wojnie światowej*, Olsztyn 2006 [mps BUWM]; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 312–313; M. Jodkowski, *Dzieje placówki duszpasterskiej w Piszcu przed II wojną światową*, „Studia Ełckie” 14(2012), s. 233–245; W. Guzewicz, R. Skawiński, *Pisz i okolice. Studium historyczne kościołów i parafii dekanatu piskiego*, Ełk 2014, s. 14–20; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 144.

BIBLIOGRAFIA

- Guzewicz W., *Lipsk i okolice. Studium historyczne parafii dekanatu Lipsk*, Ełk 2009.
- Guzewicz W., *Nasza historia. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu pw. św. Bartłomieja w Augustowie*, Ełk 2016.
- Guzewicz W., „*Powiedz ludziom, niech więcej nie płaczą...*”. *Słownik biograficzny zmarłych księży diecezji ełckiej (1992–2017)*, Ełk 2017.
- Guzewicz W., *Służyć Bogu i ludziom*, t. I, Gdynia 2019.
- Guzewicz W., *Wojenne losy duchowieństwa na Suwalszczyźnie w okresie okupacji hitlerowskiej (1939–1944)*, Ełk 2008.
- Guzewicz W., *Zarys dziejów diecezji ełckiej (1992–2007)*, w: *Wczoraj i dziś. Z dziejów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce północno-wschodniej*, pod red. W. Brendy, A. Pyżewskiej, K. Sychowicza, Białystok 2014, s. 193–216.
- Guzewicz W., Sęk K., *Dziedzictwo wiary. Parafie i kościoły dekanatu gołdapskiego pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła*, Ełk 2011.
- Guzewicz W., Skawiński R., *Pisz i okolice. Studium historyczne kościołów i parafii dekanatu piskiego*, Ełk 2014.
- Jodkowski M., *Dzieje placówki duszpasterskiej w Piszcu przed II wojną światową*, „Studia Ełckie” 14(2012), s. 233–245.

Naruszewicz T., *Początki parafii Janówka, Szczebra, Raczki, Bakalarzewo, Suwałki, Wigry, Filipów, Jeleniewo, Przerośl, Kaletnik i Wiżajny*, w: *Ex Vita vivit! 30. rocznica diecezji elckiej (1992–2022)*, pod red. ks. M. Sieńkowskiego, ks. R. Sawickiego, Elk 2022, s. 457–485.
Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012.
Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r., [opr. M. Maczan], Elk 2017.

CHURCHES AND PARISHES OF THE DIOCESE OF ELK (PART 10)

SUMMARY

The article presents the church centers in Grabowo (Our Lady of the Rosary), Jaminy (Saint Matthew the Apostle), Janówka (Annunciation of the Blessed Virgin Mary), Jeleniewo (the Sacred Heart of Jesus) and Jeże (Saint Apostles Peter and Paul).

KEYWORDS: Grabowo, Jaminy, Janówka, Jeleniewo, Jeże, Diocese of Elk, Catholic Church